

KHẢI ĐỊNH HOÀNG ĐẾ THƯ

Thư bày tỏ lòng căm ghét cách mạng Phan Châu Trinh gửi vua Khải Định (bản dịch)

Viết Nam quốc dân Phan Châu Trinh gửi thư cho đức vua kim hoàng đế

Tôi sinh gặp lúc: trong thời nước nhà nghiêng ngả, ngoài thời các nước đua tranh tiến bộ. Tôi là người yêu bình dân chân nghĩa, ghét chuyên chế quân quyền, đau đớn vì quan lại tham lam, thời cuộc xót vì dân sinh khổ nạn, vì vậy nên tôi sẵn lòng liều mình ra gánh vác việc đời, trông mong có cuộc đời ấm no hạnh phúc cho dân nghèo khổ chút nào chăng!

Năm 1907, tôi đã gửi thư cho các quan chánh phủ Bồ Đào Nha, hết sức kêu ca, trình bày tình cảnh khổ sở của dân Việt Nam, sau xin thay đổi theo chính thể các nước văn minh trong thời bấy giờ. Nhưng việc tôi đã đề xuất trong lúc bấy giờ là sẵn lòng chấp nhận thi hành: như lập trường dạy tiếng Tây và chế Quốc ngữ, bày ra học trường, học nông để giành lấy quyền lợi cho người mình, và thay đổi cách ăn mặc theo cách Âu Tây, v.v... Nhưng việc đó tôi làm trình bày một người thiên học, rõ ràng như ban ngày, vậy thời có tội gì không? Thế mà triều đình nước ta, trên đấng dấng, cả khố khố giáo lý thói chuyên chế cũ để hại dân ngu, cướp lấy lợi riêng cho mình; ghét việc thay đổi như kẻ thù, coi nhân dân như rác rưởi, tìm cách bắt bớ, phá phách đả đả, làm cho lòng dân ai ai cũng oán giận, để mà giết hại như người không thông minh thông minh thiến trong nước. Số chúng sưu thuế không công bình, xảy ra khắp cả 12 tỉnh Trung Kỳ trong năm 1908, thời dân và thân sĩ bắt giết và bắt tù, kẻ hại ngàn người, đau lòng thối mủ biết bao nhiêu. Gặp dịp như thế, một người như tôi, có thể nào mà không chịu bỏ mạng: phao cho việc này, bước vào cõi kia, trình bày thời gian hình, sau lại đầy Côn Lôn.

Khốn nạn thay! Nước ta bắt nước Pháp Bồ Đào Nha đến ngày đó đã gần ba bốn mươi năm rồi, nhưng số họ bắt và vẫn không thay đổi, cách văn minh chế độ họ bắt chế độ, mà cái nước để chuyên chế để hại vẫn còn giữ gìn như thế. Vậy thời cái văn minh của nước Bồ Đào Nha không có ích gì cho nước Bồ Đào Nha, mà nước Bồ Đào Nha cũng không nhờ gì để khai hóa của nước Bồ Đào Nha, là quá! Số đó trong đời này cũng ít thay vậy.

Nếu tôi không như đức vua cái lòng công bình của người Tây thời tôi còn đâu đến ngày nay. Tôi mà còn sống đến nay, cũng là nhờ cái văn minh thế của người Tây vậy (nhờ có hội Ligue des Droits de l'homme).

Năm 1910, thầy bói đi tìm cớ a nhà cách mạng Phan Châu Trinh qua Tây đi xem xét cái hóc thuổng văn minh Âu Châu. Đã 12 năm, tôi ăn nằm trên cái đất dân chày, hóc cái không khí tở do, nhọc vầy mà tôi hiểu được cái chánh đáng trong thày giáo, phần nghĩa vua cớ a quốc dân, và cũng biết chỗ cớ a cái mớ cớ đích cớ a nớ cớ nhà nên thay đổi nhữc thữc nào. Dân ta bây giờ phởi đánh thữc nhau đở y, phởi đởng lòng hiể p sớ c mà chỏng cớ vớ i lũ vua đở quan nhữc, phởi phá nó cho tan, đở p nó cho đở; lỏ i phỏ i lỏ p tở n gnuở n, cớ t tở n rỏ, làm cho tiể t hỏ n sớ c ma quố chuyên chỏ, nó đã ám nhữc chúng ta mớ y ngàn năm nay, nỏ u không làm nhữc thữc thỏ i không bao giờ trông thỏ y ánh sáng mớ t trỏ i mớ t trắng nỏ a!

Đó là cái chỏ ý và cái mớ c đích cớ a tôi vớ y.

Vớ y mà nay tôi nghe Bỏ hỏ tở khi lên ngôi tở i giờ, có làm đở u gì ích lỏ i cho dân không? Không, chỏ nghe có nhỏ ng đở u kiêu căng, dâm đở c, trái luôn lý; nghỏ ch phép tở c; quyở n vua muon cho tôn sùng, thỏ ng phỏ t mớ t cầ công chính; hút cái máu mớ cớ a dân nghèo, trau cái xác thỏ t cho sung sớ ng, ngỏ c văn minh cớ a thỏ giáo, ngăn đở ng tiể n bỏ cớ a quố c dân; nỏ t xỏ u tính hỏ, chỏ a chan đở y nhỏ y, không sao mà nói cho xiể t đở c.

Theo luật hiể n pháp các nớ c văn minh trong đở i bây giờ, vua nào trái phép, dân có quyở n cỏ luật mà bỏ t tở i. Tuy ngày nay dân quyở n nớ c Nam còn bỏ đề nén, hiể n pháp còn chỏ a thành lỏ p, song cớ theo lỏ công bình chung trong đở i nay, Bỏ hỏ không sao mà gỏ tôi vớ i chúng tôi đở c.

Nay tôi trích ra bở y vớ c quan hỏ thỏ nhỏ t đở n dân, đở n nớ c chúng tôi, bở y vớ c đó là bở y tở i cớ a bỏ hỏ, tôi sỏ xét đoán bỏ t buỏ c nhỏ sau nỏ y, khi bỏ hỏ đở c thỏ này, thì Bỏ Hỏ phỏ i tở xỏ lỏ y.

I. Mớ t là tở i tôn quân quyở n

Sau khi Bỏ hỏ lên ngôi, thỏ ng ra nhỏ ng Chiỏ u, Đỏ ép dân phỏ i tôn quân quyở n, là lỏ gì vớ y? Bỏ hỏ thỏ ng nói, nớ c ta xỏ a nay vớ n sùng Nho giáo. Nho giáo còn ai lỏ n hỏ n ông Khỏ ng, ông Mỏ nh? Xỏ a vua Đỏ nh Công hỏ i đở c Khỏ ng Tỏ rỏ ng: “Có câu gì vua nói ra làm nớ c thỏ nh vớ ng đở c không?”. Đở c Khỏ ng Tỏ rỏ ng: “Có, làm vua khó lỏ m, mà làm tôi cũng không đở”. Lỏ i hỏ i rỏ ng: “Vớ y thỏ i có câu gì vua nói ra, mà làm mớ t nớ c không?”. Đở c Khỏ ng Tỏ rỏ ng: “Có, ta không vui chỉ sỏ làm vui, ta chỏ vui sao cho nhỏ ng lỏ i ta nói ra không ai dám cãi lỏ i”. Thỏ y Mỏ nh Tỏ nói rỏ ng: “Trong nớ c dân là quý nhỏ t, đở t cát và vớ t sỏ n là thỏ nhỏ, còn vua là khinh”. Lỏ i nói rỏ ng: “Có đỏ cho đở c lòng ngỏ i cùng dân, mớ i đáng làm ngôi thiên tở”. Còn biết bao

nhiều là nói khác nhau, cũng toàn mặt ý này. Bạn hãy xem lời trong 5 Kinh và 4 Truy vấn, xem có câu nào là tôn quân quy thuận không? Bởi vì người nào mà ngôi mình ở trên muôn người, thì lòng khiêm nhường phải xem mình như kẻ dưới của muôn người, này là cái tinh thần của Nho giáo vậy; nếu người nào hãnh hãnh tưng tưng, cậy quy thuận thì mà ép dân, rồi nói: “chúng bay phải tôn ta, phải sùng ta, thì người này chẳng khác chi tìm đường tẩu thoát vậy.

Xưa vua Kiệt nói: “Ta làm vua trong nước này, như mặt trời soi trên trái đất, mặt trời mặt ta mặt mặt”. Dân thì nói: “Mặt trời kia sao mặt không mặt? Chúng ta sống lòng chết với mặt, làm cho mặt mặt.”

Vua Trụ nói: “Mình ta sinh ra trời, chế chế người dân”. Dân thì nói: “Trời là dân, trời xem là dân ta xem, trời nghe là dân ta nghe.”

Rút cục lời của vua Kiệt thì đầy ra nói Nam Sào, vua Trụ thì đầu treo cổ Thái Bạch.

Này là những người của các ông Vua tôn quân quy thuận đó. Vậy sao đó đức Khổng Tử nói: “Vua Thang đầy ông Kiệt, vua Võ giết ông Trụ là hợp theo lẽ trời, mà thuận theo lòng người”, Thầy Mạnh Tử nói: “Nghe giết mặt người tàn bạo, tên là Trụ chế chế người giết vua.”

Đấy mặt thì c là Nho giáo đấy, sách vở còn sao sao đấy, đầu ghi lời tay đức Khổng, thầy Mạnh cũng, có phải thì bày đặt ra tôi tớ dè tôi, mà phải người ta đâu.

Những Chử, Đồ tôn quân quy thuận của Bệ hạ, có khác gì cái chí này thì với Nho giáo hay không? Xưa nay có vua nào nghe chửi với quở giáo mà còn đường làm vua lâu dài đâu.

Còn theo các học thuyết mà nói, sao gọi là nước? Là giúp dân lợi mà thành nước; sao gọi là triều đình? Là những người đức cậy quy thuận cho, phải thuận theo ý muốn của dân mà làm những việc lợi dân ích nước.

Ông vua hay ông Giám quốc, chế qua là người thay mặt cho mặt nước, cũng như mặt người

quyền lý thay mặt cho mặt Công ty mà thôi.

Ai chịu trách nhiệm này, hay họ ông để cái quy định lại, thì phải làm cho hết các bọn phần mình đi về dân, đi về nước; nếu không thì thôi cũng bỏ phần, bỏ thì như mặt người này.

Này, tự do, bình đẳng, là nghĩa như thế mà các nước văn minh thì nay phải đặt ra quan niệm các Tổng trưởng (tức là Tổng thống) để thay quyền vua hay Giám đốc để chịu lại về dân là thế.

Nếu có ông vua, hay ông Giám đốc nào chỉ mặt của dân làm riêng của mình, thì dân buốt thì cũng chẳng khác gì thì ăn trứng ăn cốp; nếu cứ quy định như hành họ dân làm tôi mặt, thì buốt tôi cũng như để bọn nghề ch.

Cái lý này để ông thì nó sáng rõ như ban ngày, ai ai cũng rõ. Phàm nghề dân các nước văn minh, để coi lý này như nước, lúa, gạo, thì lý này như trời đất thì linh; dân nào thu nhập lý này thì để thì nghề phú công, dân nào trái lý này thì phải sa sút hèn họ.

Xưa vua nước Pháp là Louis XIV nói rằng: “Nước là ta”. Dân Pháp cho là lý nói đi nghề vô đạo; đến nay người Pháp làm sách chép đến câu đó cũng còn chừa người lòng giận. Cái ý đó có khác gì về nghĩa Nho giáo đâu.

Đức Khổng Tử nói rằng: “Ông vua nào muốn cái sự ghét của dân, thì tai họ thì có ngày đến mình”. Lý nói rằng: “Mặt rồi nó có vua, chẳng bằng nghề như nghề văn minh nó không có là họ”. Ông Mạnh Tử nói: “Nước là nước của dân, chẳng phải của vua”.

Nay Bồ hộ sinh để trong nước Nho giáo, và làm vua trong thì bây giờ là thế kỷ 20, mà nước ta lý để ông để quy định nước dân như Pháp Bồ hộ, Bồ hộ lý dám tôn mình như thế thánh, nghề ngang trên để dân. Về thì chỉ nghề như nghề dân Việt Nam không thể dung để Bồ hộ, mà dân nước Pháp lý càng khi để Bồ hộ nữa.

Nay chúng ta thì ghé mặt xem qua tình thế Âu Á, Nhật Bồ hộ là nước để ông văn, để ông giận về

những ta. 40 năm trước khi đã lập ra hiến pháp, cho dân được bầu cử nghị viên; việc chính trị trong nước theo công ý của dân, chứ vua không được chuyên chế; vì thế nên nước mình được công nhận, nay đã đứng đầu trong Á Đông, thế mà họ vẫn hiềm quýn vua còn lớn quá. Vua Minh Trị là vua có danh tiếng công đức của Nhật Bản, mà cuối năm hiềm u Minh Trị, ông ta còn bỏ cái hiềm thích khách, lại năm mới rồi đây, quan Tổng thống Nhật Bản bỏ ghế trong ga xe lửa cũng vì chuyện này.

Nước Tàu là nước mệnh văn minh nước ta, trong năm 1911 họ cũng đã đưa vua đi đày nên nước dân chủ.

Còn như Âu Châu, quýn vua còn ai lớn hơn Hoàng đế nước Nga, thế nữa thì Hoàng đế nước Đức, và Hoàng đế nước Anh (trong nguyên bản là Úc, có lẽ nhầm)? Trong chiến tranh và vua Nga là Nicolas II và cả nhà bỏ ghế mất cách rất thối bại; vua Đức Guillaume II phải trốn qua Hà Lan mới khỏi chết; vua Anh Charles I, hai lần trốn vào đức mới thoát khỏi ngôi vua, dân nước Anh họ cũng ghét bỏ và đưa đi nhốt tù; rút cục lại bỏ đày chết ngoài mặt hòn cù lao.

Nhưng ông vua tôi đã kể trên đó, đứng đầu là những người anh kia, và trí họ cũng biết được mọi việc trên thế giới, tuy họ vẫn vì dân có một hai chuyên chế chuyên, song cũng có lẽ vì họ làm ích cho nước họ. Nhưng ông vua nào làm nên, thì nước được giàu mạnh, ông nào có thể thua đi nữa, cũng không đến nỗi mất nước. Thế mà các nước này nó đứng vì các vua chúng nó mất cách rất nghiêm khắc, ghét họ như là kẻ thù, đem họ ra xử, giết họ như con rắn độc rất độc; việc như không cần nói, thì chúng nó bỏ bớt không thế; làm việc lớn mà họ ng, thì sẽ chết chóc theo ngay. Xem đó thì biết cái trí thức những dân đứng bây giờ mang là thế nào!

Còn nước Nam ta, thế xưa đứng nay, vẫn là một nước chuyên chế, trăm việc chính trị vào một tay vua; công việc Triều đình cũng không do dân nói đứng (lưu ý ta cũng không cho họ trò và dân gì thì cho vua nói chính trị). Đã 70, 80 năm nay, trên vua thì hèn, dưới thì tôi tớ; pháp luật thì nghiêm ngặt, dân mất cả tự do (tức thì Gia Long đem luật Thanh vào trị dân Việt Nam, là một sự lớn, vì luật đó là luật người Mãn Châu lập ra để trị Trung Quốc, trong luật này lớn phép không công bình; xem như khi luật này bắt đầu thi hành trong nước ta, ông Nguyễn Văn Thành là một người khai quốc công thần, chứ vì con ông ta đứng một bài thơ chửi, vì vậy mà các quan nước thì, đem thù đứng ra, giết cả nhà ông này! Thế thì bỏ luật này để đi tìm luật nào!). Thế đó nước ta, dân vẫn vua cách nhau xa quá; các quan thì giết a mưu làm chi thì làm, dân không chế kêu ca. Thế triều Minh Mạng về sau, giết giết lên luôn; đứng đứng thì Đức, Tây qua là một nước, ông bà nhà Nguyễn, trong 200 năm mang giết n nước Nam, công đức lớn biết là bao nhiêu mà con cháu làm vua chế chế a đứng 50 năm, đã bỏ họ a một nước, là bỏ đi đó, thế thay! Việc họ hành thì họ bỏ, nên họ trò đứng nát, chứ biết thì đứng làm quan đứng ăn cướp của dân, chế chế biết nước nhà là gì.

Vậy cho nên đến nay nước nhà mất ngày mất sa sút, càng ngày càng tàn mạt, chúng còn đứng vào bên nào cả; nếu không bên nước Pháp lấy, thì cũng không biết nước ta trôi nổi vào tay ai!

Có sự đã qua đó mà chúng ta đi, chúng vua thì ai? Dù có anh thầy kỳ nếm miếng giết thì nào, cũng không cãi gì được.

Vậy nước ta bây giờ sau, còn nên tôn quân quyền nữa không? Không, chúng ta nên tôn vua không nên tôn, mà ngôi vua cũng nên cất đi kia. Vậy mà vua đến nay cũng còn, thì ông ôi! Cái trí khôn dân ta luống, thua kém chúng ta thiên hạ, đã đành nên thì ông hỡi, mà cái lòng trung hậu nhân nhĩa của nó cũng nên chúng ta dạy!

Vậy thì đáng lẽ vua phải hết lòng lo lắng làm việc gì ích lợi cho thì lòng chúng nó mới tí mảy phải. Nay Bệ hạ thì không: lúc chúng ta làm vua, chúng ta nghe có một điều gì là hay, mà sự xa thì đã chán chúng ta thì trời đất thiên hạ, chúng ta lo chúng ta nghĩ, chúng ta xuôi đi lên làm vua cho được; đến lúc làm vua đến rồi, chúng ta làm việc cho nhân dân oán thán mà thôi. Vậy mà nay còn đưa họ quy phục quy phục kia, bắt chúng ta dân còn phải tôn mình nữa kia!

Chỉ theo luật của nay, dân Âu Á chúng nó bắt thì các vua của chúng, mà sự Bệ hạ, thì một cái gì, hay một cái điều, hai cái đó Bệ hạ không thể tránh được.

II. Hai là thì thì chúng ta không công bình

Thì chúng ta phát là cái phép của Triều đình. Mọi người của dân, kẻ chúng ta của nước, đều quan trọng đó cả. Đức Khải Định nói: “Hình phạt không như phép, thì dân không có chỗ tay chân”. Mọi người nói rằng: “Ngồi trên không theo luật, ngồi dưới không giữ phép luật, cái nước như thế, thì thì nào cũng phải mất”. Điều của chúng ta nghĩ, phải là Triều đình, là ra ngoài của nước cùng chúng ta, phải nghĩ phải nghĩ, là ra ngoài của nước cùng chúng ta; nếu hai sự đó mà một cái công bình, thì dân chúng ta thì có vua có quan?

Tôi nghe đích rằng: Bên tên X là bên chúng ta bên ngoài Bệ hạ khi trời đất, khi Bệ hạ làm vua rồi,

thầy ng thầy i đũa c thẳng ch c Thầy ng ch đũa h u h bên mình, thầy ng thầy i làm cho Tri ph, Tri huy n, quan T nh hay quan Kinh v.v...L i nghe có anh quan Th lang n, v anh ta có oán riêng v i B h lúc còn ch a là vua, khi B h lên ngôi r i, nh n s r i ro nho nh, anh ta b cách ch c đũa i v ngay. L i m t Th ng th hay rao bán nh ng cái t riêng c a B h ra ngoài, nhân d p đó m t ch d a, B h tìm c bu c t i n ng, x 8 năm tù, án đã làm r i, sau nghe anh này rút ra 5 v n đũa ng b c, l i đũa c l i, giáng ch a đũa i v .

V y thầy i s th ng ph t, B h c theo ý riêng c a mình, ch ng c n gì phép n c, làm cho thêm s gian d i lo l t ra. Vua nh th, thầy i vua làm gì?

L i nghe B h nuôi m t t i lính kín h n 40 ng i, đ mai chi u đi do thám ch n h ng thôn, n i thành th, xem có ai gièm chê mình không? N u có, thầy i B h ho c là tìm cách bu c t i ngay, ho c là dùng cách bí m t làm h i mà không cho ng i ta bi t. Nh ng quân đó r t là quân côn đ , c y th g n vua, làm đ i u phi pháp, khi n cho l ng dân ai ai cũng s hãi, khóa m m b t mi ng, ra đũa ng g p nhau ch l y m t trông nhau mà thôi, thi t là làm cho nhân dân kh s th m thê.

X a vua L nhà Châu là ng i l m nét x u, s dân ch trích, m i đ t ra m t cái phép đ kh i s chê gièm, cũng làm nh B h v y. Ông Thi u Công can r ng: “B t mi ng dân khó h n là b t mi ng sông”, vua L không nghe, sau qu b dân gi t. Sao B h không l y g ng đó mà soi?

III. Ba là chu ng s qu l y

Cái qu l y ch ng qua là đ ch s tôn kính đó mà thôi, ngoài ra ch ng có nghĩa lý gì c . M t ng i ng i đ s đ trên, bao nhiêu ng i d i ph i áo m ão đ p đ u xu ng đ t, ch ng nh ng là làm m t cái ph m giá c a loài ng i, mà l i làm cho ng i trên sinh lòng kiêu căng, ng i d i m t lòng liêm s, thi t là m t cái l phép r t là m i r . (L l y đ i x a, m t ng i l y th i ph i l y tr l i, l đó hãy còn bên Nh t B n, nh ng vì phi n quá, nay cũng b).

Các n c vẫn minh đ i bây gi đ u b cái l y c, ch còn m t hai x M ng, Mán còn gi l i mà thôi, th mà n c ta đ n nay v n còn gi thói đó, th c là m t s x u h cho dân ta bi t bao nhiêu.

Năm 1906, quan Toàn quyền Beau ra lệnh bói bói, khấn nấn thay cho các quan lớn Việt Nam không biết xu hướng, cách bói dân gian cái thói cũ. Đến lúc quan toàn quyền Sarraut đi cớ mồi mồi t lớn nấn; nay Nam kê và Bức kê đã bói cớ ròi, mà Bức kê cũng cớ khố khố theo cái thói mồi ròi đó, chớ ng ng không bói, lồi còn làm cho phô trương thêm ra, Bức kê làm hình nhố thêm cái lồi y nhố thêm ăn uống mồi t món gì ngon sớ ng lồi m. Mồi khi trong Triều có lồi chớ u lồi thồi Bức kê cho phép ngớ i nào chớ p nh đố bán cho khố p cớ nớ c, nhố ng nhố y đã truy n khố p cớ thố giồi.

Khi Bức kê qua Tây, các quan tiển đố n ga xe lồi a Đà Nẵng, Bức kê cũng bói t làm lồi lồi y; đố n khi tàu tồ i Marseille cũng thố .

Lồi lồi y không phồi i là lồi văn minh, vua cũng không phồi i là trồi i, quan và dân không phồi i là đầy tồ mồi t, ga xe lồi a và bớ n tàu không phồi i chớ n Triều đình, mà sao Bức kê dám bói t ngớ i ta vùi áo mảo trong chớ n lồi m than, xem loài ngớ i nhố loài trâu ngố a, làm cho ngớ i ngoớ i quố c trông vào, chớ ng nhố ng là chồ cớ i Bức kê, mà lồi mồi a mai khinh đố nòi giố ng Việt Nam nấn. Nhố ng sớ đó, phàm nhố ng ngớ i có nhiồ u ít trí khôn, biố t đố c mồi t tí văn minh thồi i bấy giồ , chớ ng ai chớ u làm, mà Bức kê thồi i cớ vui vồ tồ đố c mà làm đố c, thố c lồi quá! Vồ y không phồi i mồi t ngớ i ngu là gì?

Rồi đố i Bức kê lồi cho phép ngớ i ta dùng thố ch cao nấn thành hình ngớ i, nhố lúc Bức kê chớ u chớ u lồi y trong lồi đố i triều, đố trong trố ng đố u xồ o Marseille, Bức kê tồ ng sớ đó là quan trố ng lồi m hay sao, mà Bức kê dám đem ra khoe trố c mồi t thố gian? Tồ ng làm thố nầy: Bức kê thồi i cho nh trên ngai thố p vàng chớ ng chút khiêm nhố ng nào cớ , còn các quan lớn nhố râu tóc bớ c phồ , cúi đố u khoanh tay mồi t thồi i nhố m hi hí, khòm lồi ng đố ng cớ trố c Bức kê, làm nhố hình mồi t bớ y rái cá đố ng tồ cá, mồi t bớ y khố đố ng làm trò. Nhố ng ngớ i Âu có kiển thố c, ai nầy cũng tồ c cớ i, vồ y có chán ngán không?

Vồ y thồi i Bức kê chớ ng biố t gì là xu hướng sao? Bức kê chớ ng quố n gì danh tiển ng cớ a Bức kê mồi c lòng, còn thố đố n nớ c Nam thồi i sao?

Trong Kinh truyện rồ ng: “Nhố ng ông vua mà tính ý trái vồ i thiên hồ cớ , thố nào cũng bớ ngớ i làm hồ i”. “Vua khinh dân nhố thố là con chó con ngố a, thồi i thố nào dân cũng coi vua nhố ngớ i đố đố ng”, (nghĩa là không tình nghĩa gì vồ i vua). “Vua coi mồi ng dân nhố cái cớ cái rác, thồi i dân cũng coi vua lồi i nhố ngớ i cớ u thù”.

V y th i B h ch ng qua là ng i qua đ ng, hay là ng i thù đ ch c a dân Vi t Nam đó mà thôi, mu n cho dân đ ng làm h i đ n mình sao đ c?

IV. B n là t i xa x vô đ o

Sau khi B h làm vua r i, th i đã đem lòng chán chê nh ng cung đi n cũ ông bà đ i tr c đ i i, li n làm ngay m t s cung đi n nguy nga ở làng An C u(1), mua nh ng đ s c a Tàu, m i i n vài ngàn b c, đem v đ p b ra, i a nh ng mi ng nào bông hoa đ p, đ g n nh ng hình con long, lân, qui, ph ng, cho th a lòng xa x c a B h . L i đem b c ti n thuê ng i Tây đúc ba, b n cái t ng đ ng c a mình, phí t n c m i cái trên đ i n t v n đ ng b c, đ ch ng trong nhà đ u x o. Báu gì, x o gì đ đó mà đ u! L i t cái khăn, cái mũ, cho chí cái áo, cái giày, B h đ u đính vàng ng c kim c ng, giá phí bi t là bao nhiêu! R t đ i l y vàng lu t giát ra làm cái ng đ bao kh p chân, xa phí đ i đ t, t x a đ n nay ch a có nghe ông vua nào làm nh th bao gi .

L i B h lúc qua Tây, xu ng tàu t Tourane cho đ n khi qua đ n Tây, lúc ở trên tàu, g p khách b hành nào th i nh ng r u sâm banh h ng nh t là đ i cho th c a, ch nói nh ng ti n cho “bu c boa” (pourboire) cũng đ n 20.000 quan, còn kim ti n kim, khánh th i đ ng cho ai n y, ch ng k sao h t đ c.

Ai còn l gì, khi B h ch a làm vua, trong túi ch ng có m t xu, v y th i ti n đó ở đâu mà t i? Ch ng ph i B h ăn c p ti n kho, ti n kín c a n c ta, th i ti n đâu?

(Tr lên là sao y b n đ ch th bút c a C Tây H còn gi đ c. D i đây là ông Lê m đ ch t p b n th bút Hán văn)

Than ôi! ở Trung k n c ta, nông dân th i nghèo kh đ n c c đi m, thiên tai t i t p, oan vong th ng th y, quan tham l i nhi u, đ t x u dân cùng, l i thêm trong lúc gi c giã, v t giá cao v t, tình tr ng l u ly đ n nay ch a c u v t, xâu thu n ng n , gánh vác không n i; nói đ n vi c m mang trí khôn, vi c nâng đ đ i s ng th i còn xa l c xa l , sánh v i Nam, B c k , bên khô bên t i cũng đã rõ r t r i. Th mà ngân sách còn kêu thi u h t, ép dân mua r u, thu c phi n đ làm giàu công qu , tr ng tr n nh th còn ph i làm, còn nói chi n a.

Ch ng nói đâu xa, nh ng năm 1916, 1917, 1918 là sau khi B h đã lên ngôi r i, dân các t nh

Thanh Hóa, Nghệ An, Hà Tĩnh, Thừa Thiên, Quảng Nam, Quảng Ngãi bấy giờ bao nhiêu năm, nên phải chết đói, chết đói, trên báo chí kêu vang luôn, thậm chí còn gì nữa nữa! Nhưng mà chúng ta nghe Bộ họ làm được một việc thì thì nào để cứu người sống sót, bất cứ một người nào để giúp họ cùng! Nhưng vậy thì Bộ họ đã dốt tình nghĩa với quốc dân ta lâu rồi, mà nay lại dám ăn cướp của người làm của riêng, xa xôi bầy bầy, viết tỉn vào chết không. Chúng ta viết về họ mà nói, Bộ họ còn một mũi nào, còn một cách nào mà tìm kiếm là vua của dân ta?

Giờ số họ Bộ họ viết tỉn làm cung điện đó mà lập một trường Đệ tử học tại Huế, viết tỉn mua mua đất đai để trồng cây đó mà mua đất dùng cho nhà trường, lại viết tỉn phung phí để nuôi học sinh ở học tại Pháp cũng được vài triệu người, thì hai cách dùng tỉn lại họ khác nhau biết là bao nhiêu!

Tổng họ thay! Quê dân ta mỗi năm cùn cùn, để họ hôi sa người một, và kêu đói con khóc khóc, cũng một, thân rách rách, bụng xẹp ve, cũng một, chết lo chết y người chết y xuôi cho có tỉn để nộp thuế cho nhà nước, mà cũng có lòng mong nhà nước làm được điều gì ích lợi chăng? Nhưng mà khi thu thì viết về tỉn người thầy, đến khi tiêu thì viết tung như tro bụi như thổi như quạt dân ta thì gì mà phải chết uổng chết, dâng của của, máu máu để cho một người vua mê tiêu phá một cách dốt dốt như thế?

Trong khi Bộ họ vung rãi bầy bầy đó, Bộ họ há không nghe việc làm của chúng ta trong Trung Hoa là ông Lê Nguyên Hồng sao? Ông thầy thầy kho nhà nước thì uổng, thì thì nguy hiểm đem tỉn người của mình hơn 3 triệu người quan tỉn Pháp, trả lại cho quốc dân để đem làm việc thì thì, các báo Pháp khen ngợi không ngừng.

Ôi! Tàu là một nước đất đai rộng, số người nhiều, dân số đông hơn hết trên thế giới, lại là một nước đất đai, họ đói nghèo, không phải là cùng khổ xuýt, thì mà để người người một người Tổng Thống một nước lớn, biết yêu nước, biết lo dân, còn không muốn lãnh số người hàng năm để cho quốc dân bớt gánh nặng thay; huống chi nay Bộ họ là vua một nước bầy bầy, và thì thì dốt dốt quan Toàn quyền, danh hiệu có trong 12 năm, công nghiệp không hơn gì một tên dân một, mà lại dám tự sánh mình như vua trời, việc làm như trộm cướp, ngoài người bầy bầy ra, còn thêm phí tiền làm cung điện, lại còn tiêu xài bầy bầy nữa, thì là nghĩa lý gì?

Bộ họ viết thì cho Bộ Trường Thuộc địa có câu nói là “cha mẹ dân”, thì họ người ta xa xa nay vẫn trường luân lý gia đình, mà có đâu thì cha mẹ tàn nhẫn bất công như vậy? Đệ tử họ, phải nói là thì người của dân thì đúng họ. Đó là bọn họ.

V. Năm là phước số c không đúng phép

Bà họ tở chớ ra mặt thớ lớ phớ c kiớ u mớ i, tớ mớ c ra đớ ra Triớ u. Kiớ u ớ y là trên áo cớ m bào cũ, thớ vào cái cớ u vai kiớ u Âu, còn cớ áo và tay áo thớ i đớnh vài ngớ c lòe lòe t, Âu không ra Âu, Á không ra Á, lớ i trên nón vua thớ i thớ thêm nhớ ng hình rớ ng phớ ng sáng ngớ i. Nghe nói khi Đớ i tớ ng Jofre qua nớ c ta, Bà họ mớ c đớ ớ y mà đớ n tớ p; bắ y giớ qua Pháp, khi đớ n đớ u mớ danh nhân tớ sĩ, cũng mớ c đớ ớ y. Cũng may là ngớ i Pháp ít đớ ý đớ n lớ chớ nớ c ta, nên không biớ t đớ thớ i, nớ u có ngớ i hớ i rõ, gớ n hớ i rớ ng, Bà họ ắ mớ c nhớ vớ y quớ có đớng vớ i lớ phớ c nhà binh nớ c Nam không? Thớ i chớ ng biớ t trớ lớ i thớ nào đớ c.

Thớ xem các nớ c trên thớ giớ i, vớ lớ phớ c thớ i nớ c nào cũng có qui đớ nh, khi tớ p khách, khi duyớ t binh, khi triớ u, khi hớ i, lớ phớ c có quan hớ đớ n quớ c thớ ; phạm ngớ i ra làm viớ c công đớ u không đớ c vớ t khớ i, nớ u không thớ n trớ ng mớ t chút, thớ i đớ i ngoớ i mang nớ i nhớ c thớ t lớ , đớ i nớ i mang cái tớ i trái phép. ớ nớ c ta trớ c kia phép nớ cũng rớ t chớ t chớ , tớ vua đớ n dân đớ u có thớ chớ , chép lớ i ớ hớ i đớ n, ban bớ làm lớ nh chung, nớ u ai sai vớ t thớ i hình phớ t theo ngay.

Nớ u nói rớ ng cách mớ c xớ a không hớ p vớ i đớ i nay, phớ i cớ i cách cho hớ p thớ i, thớ i đớ không phớ i viớ c không nên làm. Xem nhớ Tàu vớ i Nhớ t công phớ c đớ u theo lớ i Âu Châu thớ i sao? Nhớ ng phớ i đớ t làm thớ thớ c nhớ t đớ nh, trên đớ i mớ t lòe t, thay đớ i theo mớ i, lớ y lớ công bớ ra ai nớ y đớ u phớ i theo, nhớ vớ y thớ i sao lớ i không nên?

Nay Bà họ lớ i trái hớ n, tớ chớ tớ mớ c, chớ lo làm sang mớ t mình, ngớ i trong nớ c xem vào không gì là chính đớnh, lớ i làm cho tai mớ t ngớ i ngoài lớ m lớ c, đớ sai phép bang giao, lớ i làm nhớ c quớ c thớ , chiớ u luớ t pháp nớ c nhà, phớ i chớ u đớ n hình. Đớ là năm tớ i.

VI. Sáu là du hớ nh vô đớ

Sau khi Bà họ lên ngôi, thớ i ra sớ c khuớ ch trớ ng nghi trớ ng nhà vua, thớ ng thớ ng ra đớ chớ i rớ ng, nào là voi, nào là kiớ u, nào là xe nào là ngớ a, nhớ ng ngớ i theo hớ u, nhiớ u khi đớ n hàng trăm, ít cũng ba bớ n chớ c, chiớ u lớ i rong chớ i thành thớ . Trang sớ c lớ ng lớ y, nghi thớ c oai nghiêm, quân hớ u nghênh ngang, nớ c ta bớ n mớ i năm chớ a tớ ng có. Ngớ i đớ đớ ng khớ viớ c chớ y tránh, dân trong nhà chán sớ hớ u phiớ n, còn Bà họ thớ i đớ ng đớ ng tớ đớ c, ý muớ n tớ

cho người ta biết rằng Hoàng đế là sang.

Xét luật pháp các nước văn minh, không có quy định nào mà không có nghĩa vụ kèm theo. Nay Bệ hạ tôn quân quyền, tâu ý làm oai làm phúc, chính triều bệ hạ không may mắn tâm đức. Nhân dân đói rách chạng vạng chút hơi han, mà triều ngày ngày chảnh rông, kiêu căng bụng lung, thì còn trách kẻ bói y tôi sao được? Bệ hạ thì cao quý lắm đó, còn quóc dân đau khổ thì sao?

Như vậy là chế độ quy định, mà không biết có nghĩa vụ, chỉ dựa theo luật, họ không làm hết nghĩa vụ thì phải chịu trách nhiệm là cái tội họ mắc cho dân, Bệ hạ phải chịu là thế phạm tội cho họ. Đó là sáu tội.

VII. Bói y là việc Pháp du ám mưu

Bệ hạ qua Pháp chuyên này, người ta kẻ nào có lòng tâm đức quốc sự, phần nhiều phải suy nghĩ, trước thì nghĩ sau thì lo, khi đã biết rồi thì nghĩ nhau mà cười mỉa.

Một số kẻ rợ ng đũa Hoàng đế đi học, học đi đi về quân sĩ nước ta từ trên, và đi xem các thành phố phía Bắc nước Pháp bệ hạ tàn phá, thì những việc đó đều là việc của Bệ hạ, không phải việc công của quốc dân ta, rồi đó là việc không cần kíp gì cả.

Nếu muốn kẻ rợ ng đi du lịch nước Pháp, để khảo sát văn minh của họ rồi để cải cách chính trị trong nước, thì Bệ hạ không phải là tay làm việc y đũa. Sao vậy? Vì nước Pháp là nước dân chủ, mà Bệ hạ là vua tôn quân quyền, lấy cán vương mà đút vào lồng tròn, chỉ có cái hơi làm cho họ cán mà thôi. Vậy chẳng Bệ hạ không am hiểu tiếng Pháp, mà mưu ông đi thì đem theo, như tên X tên Y đều là bệ hạ thì nước ta, trí thức họ còn thụt họ con nít 10 tuổi của Pháp. Rồi trong khi Bệ hạ ở Ba Lê, chỉ có một lần đến trường đưa ngựa, cá để 200 quan, còn như những Viên Bác sĩ, học để trường, thì trường quán, công trường, và những nhóm họp bao nhiêu văn minh tinh tú của nước Pháp v.v... thì chỉ có tiếng bệ hạ chân vào, nói rằng đi khảo sát, thì khảo sát mà như vậy ư?

Nếu muốn kẻ rợ ng đi du lịch nước Thuỵ Sĩ đến Marseille, thì nước ta là ngày nay có cái xe ô tô, phi người Bệ hạ kẻ thì thì Nam kẻ là dân ở dưới quy định trên của pháp vậy (đều xe ô

này Trung kìa có nghề bói náo, so với 50 năm về trước của cải ít hơn (chút nào), còn 12 triệu Trung kìa là cái xổ dĩa quyên chuyên của Bô h, thì sĩ phu lòng đen như mực, nông dân xổ ng gầy nh, có gì là xổ o đâu! Chỉ duy đời th và quan lại của Bô h, thì cái xổ o qu l, cái xổ o dưa nh, cái xổ o ăn h i l, cái xổ o xổ o th t dân đ ăn cho béo cho mập, nh ng ti c thay! Cái loài qu s y, thì t i Pháp đây, sáu bảy m i năm về trước, h đã nh n xu ng n c sâu, ném vào l a đ c r i, nay Bô h đem loài y qua, thì không ai còn mà đ u n a!

Nh về y trong cái màn h c ám của chuyên du l ch n y của Bô h, công s p đ t qu quy t th nào, cũng không khó gì mà không bi t v y.

Nghe Bô h vài năm trước đây, đã c y oai chuyên ch, v vét của dân, mua đ xa x h ng nh t của các n c Á Đông và n c mình, tóm thâu t t c đ quý báu của các tri u trước đ l i, của đ ng có h n trăm hòm, ngày nay đem c theo, nh ng i Pháp tên X tên Y v n đ ng, dâng l cho đ ng quân ch n c Pháp, đ nh c ng c ngôi vua cho cha con Bô h và nh h làm h u vi n đ mong đ t cái m ng tôn quân quy n, sau thành vi c r i Bô h v n c s thi oai dâm b o, khóa h t mi ng l i qu c dân, r i s ký đ u c này đ u c n đ đ n đ p. Vi c n y tuy còn trong vòng bí m t, nh ng ng i ta đã đ n r m ngoài, không ph i là không có c, theo l i t c ng c a Pháp “không có l a mà có khói” ai tin!

Tuy nhiên, n u Bô h mà dùng k y, há ch ng th t sách l m sao? Bô h mu n gi v ng ngôi quân ch, mà l i đ i c u kh n v i dân của m t n c dân ch, Trinh này mu n bi t muôn ph n không có m t ph n nào thành công đ c.

Cái b nh của Bô h là b i ngu mu i, của t ng đ c l ch s cách m ng n c Pháp v y. N u m t mai bi t đ c thì s g c đ u chán n n, cu n gói mà v s m v y.

Cu i th k 18, cái oai chuyên ch của n n quân ch Âu châu đã lên đ n t t b c, th ng ph t tùy ý, tr m t c qu c gia, xem nhân dân nh nô b c, vãi ti n tài nh đ t b i, cung th t huy hoàng, ch i b i xa x, ăn m c hoa m, qu l y tôn nghiêm, th t không ph i là m t ông vua m t n c mang h danh là bán t ch nh Bô h có th t ng t ng đ c. Th mà h v t đã c c thì i ph n l i, đó là l t t nhiên. Bu i y các danh sĩ n c Pháp, nh L Thoa, M nh-Đ c-T -C u, Phúc-L c-Đ c-Nh, v.v... k ti p nhau n i lên phát huy cái nghĩa nhân quy n, ch ng vài m i năm mà cái th l c nh h ng ra kh p toàn Âu. Dân t c Pháp là tiên ti n nh t, hu tay kêu l n, ng l i nh vang, ngã r i đ ng d y, càng ti n càng hăng, cho nên t u đ c khúc kh i hoàn, mà cái đ u của vua L -Đ ch th 16 của n c Pháp đã bêu cao trên đ n đ u dài v y. Bô h qua thành Ba-lê, trông nh ng đ ng ph r ng r i, th y có nh ng t ng đ ng

Tác Giả: Phan Châu Trinh
Thứ Tư,, 29 Tháng 4 Năm 2009 23:26

---

ngụy nga, đó đ̣u là nḥng ṭ̣ng ḳ nịm nḥng ḅc thánh hịn hào kị ṭ đ̣̣ng tḥ i đã ̣ng ḥ ṭ do, c̣u ṿt ṃng dân ṿy. Pḥm trong tḥ gịi, quân cḥ nào vô đ̣o thì tḥ ṇy cḥng dung. Ḅ ḥ nên qua cḥ i công tṛ̣ng Công-c̣ (Concordre) và cung đ̣̣n Versailles (Ḷ ḍ ch đã ḅ ḅt ̣ Versailles và ḅ gị ṭ Công-c̣) đ̣ đ̣̣u cái di tích màn cḥt nên quân cḥ vô đ̣o, nḥn đó ḥ a may có ṭ ṭ nh cḥng.

Ỵ tḥ i ̣y, chính tḥ ṇ̣c Pháp đ̣i làm dân cḥ, ḷp ra ngḥ vịn dân c̣, ḷp pháp, hành pháp, ṭ pháp, phân tách rõ ràng, mà ngḥ vịn ṇm ḥ ṭ quỵn c̣ a ṇ̣c. Đ̣n nay, chính pḥ chuyên cḥ không còn đ̣u ṿt, nhân lọi trông nhịu ṇ̣c đ̣̣c ḥ̣ng nhịu ḥ nh phúc, ṭ do là nḥ dân ṭc Pháp cḥy máu tṛ̣c mà đ̣̣c ṿy. Sao Ḅ ḥ không xin vào đ̣̣n Bourbon đ̣ nḥn tḥy cái khí ṭ̣ng bác ái, bình đ̣ng, ṭ do c̣ a qục dân c̣ng hòa, so sánh ḷi ṿi cái chính tḥ chuyên cḥ đ̣n ṭi ngàn năm c̣ a ṇ̣c ta, tḥ i tḥy rõ cái cḥ nghĩa dân quỵn tḥn thánh ḅt kḥ xâm pḥm, nó đ̣̣ng ḅng ḅng ḅt ḅtnḥ ṃt tṛ̣i gị a tṛ̣a, chị̉u tḥu c̣ ḅu tṛ̣i, mà ṿ sau chính tḥ quân cḥ ṭt không có cḥ đ̣ng chân còn nói chi đ̣n vịc chuyên cḥ đã man ṇa.

Đ̣̣c nḥ ṿy cḥng pḥ i ṣc ng̣̣i làm nên cḥng? Thì đó cũng là lụt thiên đ̣̣n không tḥ tránh đ̣̣c ṿy.

Ngày nay các dân ṭc trên toàn c̣u đ̣u x̣ng ṇ̣c Pháp là ṇ̣c ṭ dân quỵn, không đúng hay sao? Không đúng hay sao?

Đó, ṃt ṇ̣c danh ḍ nḥ tḥ, ṃt dân ṭc danh ḍ nḥ tḥ, xem ḷi ḥn trăm hòm đ̣ quý c̣ a ḅ ḥ đáng giá bao nhiêu, ḷi dám đ̣m ḅch bích mà nhem tḥm, đ̣m hụ nh kim mà làm đ̣n lòng, đ̣i ng̣̣c ḷi phong trịu tḥ gịi, trái ṿi công lý nhân đ̣o, làm đ̣ danh ḍ qục dân, đ̣ vì Ḅ ḥ gị cái ṿn ṃng c̣ a ṇ̣n quân cḥ chuyên cḥ nó đã g̣n tàn nḥ gị ṭ ṣ̣ng ban mai ṛi. Nói ṛng 20 trịu qục dân oán là chuỵn nḥ, còn ṃt mũi nào đ̣i ṿi ṿn qục trên tḥ gị i ̣? Xem ṿy Ḅ ḥ đ̣i chuỵn này cḥc cḥn là tḥ ṭ ḅi, không còn ng̣ gì ṇa. Cḥ tịc thay bao nhiêu ṃ c̣ a sáu, ḅy trịu qục dân ta, bao nhiêu cái kho tàng quý báu c̣ a ṇ̣c nhà ta dành đ̣m ṃy trăm năm nay, cḥ vì ṣ ḷo lĩnh nḥ nhen mà Ḅ ḥ đ̣m ṿt đ̣i ṃt cái, làm chìm ḷm ḥ ṭ tḥy theo ng̣n sóng Tây đ̣̣ng! Đó là ḅy ṭ i.

Tṛ lên ḅy đ̣̣u, ḅi có quan ḥ qục ḳ dân sinh, nên ḳ ra đ̣ bục ṭi. Ngoài ra còn nḥng đ̣̣u x̣u xa không tḥ ḳ xịt, ḅi không quan ḥ vịc ṇ̣c cho ḷm, học có dính đ̣n đ̣i ṭ cá nhân nên không ḳ đ̣n làm gì.

Ôi! Thơ giời ngày nay dân trí tiến bộ mấy ngày ngàn đời, tróc vài mớ mấy năm nay, vua các nước lập hiến đã đem mấy chánh sách loan nhấc cựa quốc gia, hai tay dâng tráp cho quốc dân, không dám hối thúc, duy ngày đêm mong nước được cái huy danh trên thiên dân, khời mặt nước dòng đò xuôi hời đờn tôn miếu, thơ đã coi là cái phởc cựa loan tà trói rói, nhợng đờn nay quốc dân hời còn lợy làm khó chừa, còn lo trăm kẻ đờ bở đi, đờ đờ t đờ c đờ cái chợ nghĩa bình dân chân chánh mấy hời đờ.

vợy thơ i nay cái tàn quân chợ trong thơ giời cũng không xa mấy, không cởn phợi khôn ngoan lợm mợi biợt vợy. Chợng nói đầu xa, gợn đây trong thơ i Âu chiợn, bợ quốc dân giợ t hợ c đờ đờ đi đã có 38 vua, trong đó có 3 ông Đờ i hoàng đờ rợi.

Nhợ trợ c đã nói, chính thơ nợ c ta, tợ xợ a là quân chợ đờ c tài, chính trợ hay đờ, quan lợi hiợn ngu, quốc dân không đờ c hời đờn. Nay thơ i thơ nợ c càng ngày càng suy vi, mợ t cợ cái tên Viợ t Nam trong bợn đờ thơ giời. Hãy xem các nước Á Đông, Tàu, Nhợ t không nói, còn Xiêm La là mợ t nợ c xợ a kia dân ta không thợm đờng ngang hàng, thơ mà nay hợ nghiợm nhiên đờng trong vòng bình đờng vợi vợn quốc. Laợ nhợ Nam Bợ c hai kợ đợ đợ i quyợn kinh lý cợ a nợ c Pháp ràng buợ c có rợng rợi hợn, nên có sinh sợ c hợn. Còn 12 tợ nh Trung Kờ thơ i rợn rợ mợ đợ i chính thơ chuyên chợ vô trách nhiợm, không biợ t đợ a vào đầu đờ nuợi chợ hợ tàn! Đó là tợ i cợ a ai? Tợ i cợ a ai? Xem đó thơ i chợng quân chợ hiợn tợi phợi truợ t, mà xét đờn nguợn gợ c nguyên nhân sâu xa, thơ i quân chợ các thơ i đã qua cũng không tránh khợi bợa rợu công lợ c cợ a quốc dân vợy.

Ôi! Xu thơ bên ngoài đã nhợ thợ kia, mà tình thơ nợ c ta lợi nhợ thơ này, thơ i cái ngợi Bợ hợ đã nguy tợ nhợ trợng mợng, thơ t có nhợ đờ u Hiợ u Đờ nhà Hán đã nói: "Mợng cợ a Trợ m chợ ng biợ t mợ t còn ngày nào đây!". Vợy Bợ hợ còn mê muợi khợng biợ t, tợ ví mình vợi thơ n thánh, đợ t bợy tiợ u nhân núp bóng làm càn, công nhiên buông thợi ăn lo ăn lót, ngợ i ta không nói không kợ, dân nói không hay, lợi còn nghợ ch thơ, trái nhân tâm, nhen lợi bợp tro tàn chuyên chợ, đợ t hợn cái dân khí đã tôn thợng lâu ngày, quợ hợ t châu báu cợ a nợ c, quét sợ ch tài sợ n cợ a dân. Thơ hợ i: quốc thơ Viợ t Nam có phợi là tợ sợn cợ a Bợ hợ hay sao? 20 triợ u quốc dân há phợi là gia bợ c cợ a Bợ hợ hay sao? Quan lợi nợ c ta mợ c nát còn sợ chợ a quá chợng hay chợng, mà còn phợi có thêm Bợ hợ trợng thêm lòng gian tham nợ a? Danh hiợ u Viợ t Nam e còn chợ a nhợ nhuợ c chợng mà còn phợi có Bợ hợ ra dâng mùi hôi thúi, làm cho thiên hợ chợ cợ i khợng đợ chợng còn kợ là loài ngợ i nợ a? Đợ u mợ cợ a quốc dân ta sợ chợ a khô hợ t hay chợng, mà còn phợi có Bợ hợ hoang phí vụng vợi nợ a? Than ôi! Nợ c ta tợi gì mà phợi chợ u cái nghiợp chợng vợy! Dân ta tợi gì mà phợi đờ i thơ vua quợ vợy! Nợ u không cùng quợ n chúng trợ khợ nó đi, tợ t phợi cùng nó chợ t đờ m nay mai thôi!

Tôi viết thư này đây, viết đã cùn tay đã mỏi, giấy đã hết mà điếu tôi muốn nói hãy còn chừa hết, tôi phải khẳng khái bày ngàn lời mà không thôi đó, chúng phải công kích cá nhân Bệ hạ mà công kích hôn quân vậy; cũng không phải vì tôi kẻ của Trinh mà làm; thật là vì 20 triệu đồng bào mà xô ngã chuyên chế, nên hết do vậy. Thầy Mạnh nói rằng: “Đâu phải là a bần luân, bệ t đư c dĩ mà thôi”, tâm sự của tôi cũng là thế đó.

Nếu như Bệ hạ có đức thiên lương, chút biết hối hận, biết quân quy n không th c y đ c, dân oán không th khi đ c, thì phải sớm quay về, thôi thoái về tr c, đem chính quy n tr l i cho qu c dân ta, đ h tr c t p cùng dân t c Pháp, t m u l y l i ích c a h , nh v y th i qu c dân ta còn l l ng tình, không b c đ i, cái k B h không còn k nào h n.

Ví dụ chuyên chế này, thêm lòng táo bạo, không k gì hết, c kh kh c p ngôi chí tôn, c thi oai chuyên chế, làm đ t m ng m ch c a n c trong c n thù nguy, đánh đ m qu c dân trong k p kh lâu dài, nếu vậy thì Trinh này t t p i: trong cáo v i qu c dân, ngoài hi p cùng v i n c Pháp, vì 20 triệu đồng bào, cùng B h tuyên chí n quy t lí t, nguy n cho cái đ u c a Trinh cùng v i quân quy n chuyên chế đã man c a B h đ ng th i r i xu ng đ t, quy t không n th y vài m i v n d m vu ng giang sang đ t n c, vài m i tri u cha m anh em, phải giao đ t vào tay hôn quân vậy!

B CHÚ

1)- Thư này viết m t b n b ng Hán văn gửi B h , l i đ ch ra Pháp văn đăng trên báo Pháp và r i truy n đ n, đ r ng đ ng công lu n c a ng i Pháp.

2)- Gửi a tôi v i B h , đã đ n tuy t nh t thi t quan h , ch đ ng trên đ a v đ i đ i mà thôi, cho nên nói “g i” mà không nói “dâng”; còn dùng hai chữ “B h” đó là theo Hán văn, x ng h n v y cho t n, ch không phải là tôn kính đâu.

3)- Tôi là ng i p c tòng Nho giáo, nên không dùng th l chuyên chế đ t ra t T n Th Hoàng v sau (Th Hoàng đ t sách chôn h c trò, Kh ng giáo đã m t), l y là h g p ch tên húy c a nhà vua phải tránh, cho nên đây tôi viết th ng không kiêng, là t ý p n đ i (Nh t B n đã b lâu r i, ch có ta còn gi l i đó).

Marseille, ngày 14 tháng 7 năm 1922

Thư bầy điếm của nhà cách mạng Phan Châu Trinh gửi vua Khải Định

Tên: Phan Châu Trinh

Thư số: 29, ngày 4 tháng 2 năm 1909

Ký tên: Phan Châu Trinh

(Phan Châu Trinh và Lê Hồng Sơn, trích trong Thư tịch đầu NXB Anh Minh, 1958, Huế)